

ADİYAMAN YÖRESİ AĞIZLARINDA HÂL EKLERİNİN FARKLI KULLANIMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

On Different Uses of Case Supplements in Adiyaman Regional Dials An Assessment

Doktora. Ramazan KELEPÇE

Adiyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Öğrencisi. ramazankelepce51@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received
17.10.2023

Kabul/Accepted
27.06.2024

Sayfa/ Page
47-56

Öz

Dil, bir toplumda var olan kültürü ve unsurlarını yansıtan en önemli araçtır. Ağızlar da bir toplum veya topluluğun yaşamını, farklılıklarını, kültürlerini yansıtan ve o dilin söz varlığına, biçim birimlerine ve ses bilgisel unsurlarına zenginlik katan dil unsurudur. Bu dil unsurunun bölgeden bölgeye, yöreden yöreye farklılık göstermesi de Türkçenin gelişmişliğinin ve zenginliğinin göstergelerinden biridir. Bu zenginliğin unsurlarından biri olan adların cümle içinde üstlenecekleri görev ile anlamları belirlemeye yarayan, Türkçenin anlam ve yapısal zenginliğine işlerlik katan ve ağızların en önemli dil unsurlarından biri de hâl ekleridir. Hem ağızların hem de Türkçenin önemli bir parçası olan hâl ekleri üzerinde günümüze değin birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Son zamanlarda da özellikle derleme, inceleme, karşılaştırma gibi alanlarda farklı bakış açılarıyla ele alınan çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Ancak, Adiyaman ili ve yöresi ağız özellikleri üzerinde yapılan çalışmalar, bu yoğunluğun gölgesinde kalmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada Adiyaman ili ve yöresi ağız yapısında yer alan hâl ekleri ele alınmakla birlikte derleme metinlerinde yer alan hâl eklerinin farklı kullanımları ve bunların cümle içinde birbirlerinin yerine kullanımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca hâl eklerinin bağlama göre kazandığı anlamsal farklılıklar da gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Türkçe, Toplum, Ağız, Kültür, Hâl ekleri

Abstract

Language is the most important tool that reflects the existing culture and its elements in a society. Dialects are also language elements that reflect the life, differences and cultures of a society or community and enrich the vocabulary, morphemes and phonological elements of that language. The fact that this language element differs from region to region and region to region is one of the indicators of the development and richness of Turkish. One of the most important language elements of dialects, which is one of the elements of this richness, which serves to determine the meaning and meaning of the nouns in the sentence, adds functionality to the semantic and structural richness of Turkish. Many studies have been made and continue to be done on case suffixes, which are an important part of both dialects and Turkish. Recently, studies that are handled from different perspectives, especially in areas such as compilation, review and comparison, have gained intensity. However, the studies on the dialect features of Adiyaman province and its region remain in the shadow of this density. Therefore, in this study, while the case suffixes in the dialect structure of Adiyaman province and its region are discussed, the different uses of case suffixes in the compilation texts and their interchangeable use in sentences are tried to be determined. In addition, the semantic differences of case suffixes depending on the context are also shown.

Keywords: Language, Turkish, Society, Dialect, Culture, Case Suffixes

Atıf/Citation: Kelepçe, R. (2024). Adiyaman yöresi ağızlarında hâl eklerinin farklı kullanımları üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Filologia*. ISSN: 2667-7318 7(11), 47-56.

Giriş

Dil, birey ve toplumlar arasında iletişimin oluşumunu sağlayan önemli bir vasıtaadır. Bu vasıtanın dallarından biri de ağızlarıdır. Ağızlar, bir toplumda geçmişten günümüze kadar konuşulan ana dilin tüm özelliklerini barındıran, koruyan ve geleceğe aktaran canlı bir hazinedir. Bu açıdan, birçok medeniyetin oluşturduğu kültürel unsurun temelinde ağızlar, çok önemli bir kaynak niteliğini taşımaktadır. Mezopotamya'nın bereketli toprakların batısında yer alan ve aynı zamanda tarihin en eski yerleşimlerinden biri olan Adıyaman, sahip olduğu coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca Hitit, Babil, Pers, Asur, Yunan, Kommagene, Roma, Bizans gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerin oluşturdukları kültürel zenginlikler, ağızlar yardımıyla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Aynı zamanda sözlü kültürün tüm özelliklerini bünyelerinde barındıran ağızlar, yazılı kültür unsurlarının aracılığıyla kalıcı hale getirilmiştir.

Bu bağlamda dünya üzerinde ağızlarla ilgili ilk çalışmalar, sözlü kültür unsurlarının derlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Alman masal yazarı olan Grim Kardeşler tarafından bu hedef doğrultusunda XVIII. yüzyılın ortalarında Alman halk masalları derlenmeye başlanmıştır. Yapılan bu ilk çalışmadan sonra ağızlarla ilgili çalışmalar, Avrupa'nın birçok farklı coğrafyasında gerçekleştirilmiştir. Ülkemizde ise ağızlara yönelik ilk çalışmalar, V. A. Maksimov tarafından meydana getirilmiştir. İlk ciddi çalışma ise Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde 1925-1942 yılları arasında Finli Türkolog M. Räsänen (1893-1976) tarafından yapılmıştır. Ahmet Caferoğlu'nun 1940'lı yıllarda meydana getirdiği çalışmalarla da yerli araştırmalar dönemi başlamıştır (Akar, 2016, s. 171).

Türkiye Türkçesinde ağız ile ilgili yapılan çalışmaların temelde iki amacı bulunmaktadır: Bir bölgede yaşayan insanların konuşma biçimlerini belirlemek ve ağız özellikleri incelenen yerdeki bireylere ait söz varlığını yazıya aktarmak. Ancak, uzun uğraşlar neticesinde sahada yaşayan insanlarla yapılan görüşme ve mülakatlardan elde edilen verilerin ağız bilimine sağlayacağı katkılar, bunlardan daha çok görünmektedir (Uysal, 2002, s. 202-203). Bu amaç doğrultusunda Adıyaman ili ve yöresi ağızları ile ilgili yapılan derleme çalışmaları ele alınıp incelenmiştir.

Yöntem

Bilimsel araştırma bilime katkı sunmak amacıyla planlı ve sistematik olarak birbirini izleyen ve etkileyen verilerin toplanması, yorumlanması ve değerlendirilmesi sürecidir. Bu kapsam dâhilinde yapılan araştırmalarda genel olarak nitel ve nicel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır (Aydın, 2018, s. 2). Nitel araştırmalarda görüşme, gözlem ile doküman inceleme gibi teknikler kullanılmaktadır (Baltacı, 2019, s. 374). Veri toplama tekniklerinden biri olan ve birçok araştırmada kullanılan doküman inceleme tekniği ise ele alınmak istenen olay ve olgular hakkında bilgi aktaran yazılı materyallerin incelemesini içerir (Özcan, 2019, s. 100). Bu çalışmada doküman inceleme dikkate alınarak Adıyaman ili ve yöresinde yapılan çalışmalar ve var olan derleme metinlerden elde edilen veriler, çalışmanın amacı doğrultusunda içerik incelemesine tabi tutulmuştur. Bu kapsam çerçevesinde incelenen eserlerde sadece hâl eklerinin ele alınması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Hâl Ekleri

Dil biliminde, bir adın bağlamdaki işlevini gösteren, biçimsel değişimleri veya çekim eklerini ifade eden (Balkan, 2021, s. 12) hâl eklerini, Ergin;

"İsimler kelime gurupları ve cümleler içinde diğer kelimelerle münasebetleri sırasında, münasebetin cinsine göre, çeşitli hallerde bulunurlar. İsimlerin, kelime gurupları ve cümleler içinde isimlerle, edatlarla ve fiillerle çeşitli münasebetleri olur. Bu münasebetler kurulurken isimler hep aynı durumda bulunmaz, münasebetin cinsine göre ayrı ayrı hallere girer. Demek ki ismin halleri ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır."

(2007, s. 226) şeklinde tanımlarken; Korkmaz, "Ad çekimi ekleri, cümlede adlar ile fiiller arasındaki geçici anlam bağlarını kurmak üzere adların girdiği durumları karşılayan eklerdir." (2009, s. 23) şeklinde tanımlamıştır. Bunu Kartallıoğlu ve Yıldırım "Hâl ekleri, isimlerin birbirleri veya fiiller ile olan ilişkisini belirleyen durum gösterme kavramını karşılamak üzere aldıkları isim çekim ekleridir." şeklinde tanımlarken (2007, s. 51), Gülsevime ise "Hâl ekleri, sık sık kullanılan ve cümlenin anlamına tesir eden isim çekim ekleridir." (2020, s. 25) biçiminde ifade etmiştir.

Hâl ekleriyle ilgili buna benzer tanımlar, birçok araştırmacı tarafından yapılmıştır. Ancak, günümüze kadar Türkiye Türkçesinde yazılan birçok gramer kitabında bu eklerin kategorileştirme konusu üzerinde henüz görüş birliği sağlanamamıştır. Örneğin, ismin durum kategorisini belirlemek için Ergin, nominatif, genitif, akkuzatif, datif, lokatif, ablatif, instrumental, ekvatif ve direktif (2007, s. 227-228) şeklinde dokuz; Korkmaz, yalın, ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, çıkma, vasıta ve eşitlik (2009, s. 23-25) şeklinde sekiz; Vardar, yalın, belirtme, tamlayan, yönelme, çıkma, kalma ve eşitlik (2002, s. 84) biçiminde yedi; Gencan, yalın, -i, -e, -de, -den (1979, s. 155); şeklinde beş; Gülsevin, yalın, belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik (2020, s. 25-82) şeklinde yedi başlık altında ele alırken Delice, belirtme, yönelme, kalma ve ayrılma olmak üzere dört (2017, s. 36) başlık altında incelemiştir.

Bulgular

Türkiye Türkçesi ağzlarında geçmişten günümüze kadar hâl ekleriyle ilgili birçok değerli çalışma yapılmıştır. Burada ise Adıyaman ağzı üzerine yapılan bazı çalışmalardan hareketle hâl eklerinin kullanımı ele alınacaktır. Adıyaman ağzında kullanılan hâl eklerini açıklamaya çalışırken Delice'nin sınıflandırması tercih edilmiştir. Bu sınıflandırma kapsamında Adıyaman ili ve yöresi söz varlıklarında tespit edilen hâl ekleri ve özelliklerine değinilmiştir. Bunlar:

1. BELİRTME DURUMU

Belirtme durumu, geçişli olan bir cümlede fiilin etkisi altında kalan bir ismin içinde bulunduğu durumun adıdır. Cümle içinde bu şekilde kullanılan bir ad, yüklem bildirdiği veya öznenin yaptığı işten etkilendiği için bu tür cümlelerde nesne görevindedir (Korkmaz, 2009, s. 277). Türkiye Türkçesinde bu ek, bazen eksiz bazen de ekli haliyle kullanılmaktadır (Ergin, 2007, s. 231).

Belirtme eki, Eski Türkçede birçok farklı şekilde kullanılmıştır: isimlerden sonra +g/+g, iyelik eklerinden sonra +n, teklik kişi zamirlerinden sonra +I ve çokluk kişi zamirlerinden sonra ise +nI ekleri getirilerek oluşturulmuştur (Tanç, 2005, s. 231).

Belirtme hâli ekinin hem Türk dilinin tarihi dönemlerinde hem çağdaş döneminde yönelme, bulunma hâli gibi eklerinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Gülsevin, 2020, s. 45-46). Ayrıca Eski Türkçe döneminden beri hem şekil hem de anlam ve işlev açısından farklılıklar göstermiştir. Yönelme, bulunma gibi hâl eklerinin işlevlerinde kullanılmıştır (Tanç, 2005, s. 235). Bu durum, Adıyaman ağzında kullanılan belirtme hâl ekinin kullanım ve işlevlerinde de benzerlik olduğu tespit edilmiştir.

1.1. Belirtme durumunun eksiz olarak kullanılması

Eksiz yükleme durumu, belirtme ekini almadığı halde cümle içinde nesne görevini alma durumudur (Korkmaz, 2009, s. 277).

Kelle vurmuşlar (3/5), (AİYA).

Kelleyi vurmuşlar

Bi taraftā hamsi balığı gızardırırh (3/487-488), (AİYA).

Bir tarafta hamsi balığınu kızartıyorduk.

Bağda üzüm keserdig, sergen sererdig, sergen üzümü yée sererdig (4/7-8), (AİYA).

Bağda üzüm keserdik, sergen sererdik, sergen üzümünu yere sererdik.

O arpa qarışırh undan yapmışlar (11/150), (AİYA).

O arpayı qarışırh undan yapmışlar.

1.2. Belirtme durumunun ekli olarak kullanılması

Gëndi parasını gazarırdı adam (13/82), (AİYA).

Kendi parasını kazanırdı adam.

Bî gızı isterlerdi (15/9), (AİYA).

Bir kıızı isterlerdi.

1.3. Belirtme Hâli Yerine Yönelme Ekinin Kullanılması

Èh, *onă* almış içeriye (8/153), (AİYA).

Eh *onu* almış içeriye.

Órdă revzayá tevaf êttih zemzemini içtîh (12/237), (AİYA).

Orada revzayı tavaf ettik, zemzemini içtik.

1.4. Belirtme Hâli Yerine Bulunma Ekinin Kullanılması

Yerindê kılınderler sürdü (15/72), (AİYA).

Yerini greyderler sürdü.

2. YÖNELME DURUMU

Yönelme durumu, cümle içinde fiilin yönünü gösteren ve “-a, -e” ekiyle yapılan durumun genel adıdır. Yaklaşma anlamıyla kullanılan yönelme durumu daima ekle yapılır. Bu ana anlamının dışında amaç, zaman, karşılaştırma, sebep, uygunluk gibi birçok anlamda da kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde yönelme eki “-a, -e” kullanılmasına rağmen (Ergin, 2007, s. 233-234) bu ekin Eski Türkçedeki kullanımı +kA biçimindedir. 3. şahıs iyelik ekinden sonra +nA biçimindedir. Teklik 1. ve 2. şahıs eklerinden sonra ise genellikle +A şeklinde kullanılmıştır (Ercilasun, 2018, s. 181). Adıyaman ili ve yöresinde ise bu ek, Türkiye Türkçesine uygun bir şekilde görülmektedir (Yavuz, 2013, s. 158).

Eski Anadolu Türkçesinde bu ekin kullanım ve fonksiyonlarıyla ilgili bazı özel durumların olduğu görülmektedir. Cümle içerisinde ekin işlevini belirtme ve bulunma hâli gibi eklerin aldığı gözlemlenmektedir (Öztürk, 2021, s. 65). Bugünkü Türkiye Türkçesi yazı dilindeki yönelme hâli eki yerine belirtme, bulunma, ayrılma gibi hâl eklerinin kullanıldığı görülmektedir (Gülsevin, 2020, s. 48-49). Adıyaman ağzında kullanılan yönelme hâl ekinin kullanım ve işlevlerinde de bu duruma benzer örneklerin olduğu görülmektedir.

2.1. Eksiz Yönelme Hâli

Çayınbabası çayınbabası ölmüş valla nâ nere gidor ki yörüla (10/47), (AİYA).

Çayınbabası, çayınbabası ölmüş valla nereye gidiyor ki yorula.

O dâ bêy herkeş altınını vërdim (12/47), (AİYA).

O da bey, herkese altınını verdim.

2.2. Ekli Yönelme Hâli

A minderin altına para koymışlar (12/2), (AİYA).

A minderin altına para koymuşlar.

Çanımmım eve gëlsin (15/32), (AİYA).

Hanımmım eve gelsin.

2.3. Yönelme Hâli Yerine Belirtme Ekinin Kullanılması

Onu éyi baçuñ, gëndi gëndi duTdu (7/42), (AİYA).

Ona iyi bakın, kendi kendine tuttu.

Onnarı onnarı demış ki demış ben oni göremom (16/139-140), (AİYA).

Onlara, onlara demiş ki demiş ben onu göremiyorum.

2.4. Yönelme Hâli Yerine Bulunma Ekinin Kullanılması

O zaman dâ misafirlerdê gëTTi mí çöliş çociğı arhasına kaTmazdı (14/9-10) (AİYA).

O zaman da misafirliğe gitti mi çoluk çocuğu arkasına katmazdı.

Bu aşşagtâ kara alı diyóh (15/68), (AİYA).

Bu aşığıya kara ali diyoruz.

2.5. Yönelme Hâlinin Bazı İşlevleri

Bu ek, cümle içinde farklı kullanılış biçimlerinden dolayı amaç, zaman gibi birçok işlevde kullanılmıştır (Korkmaz, 2009, s. 24-25).

2.5.1. Amaç

Bî gece kınayá gélillerdí (11/7), (AİYA).

Bir gece kınaya gelirlirdi.

Bî günde çociğlara çamaşır yıharlardı (14/1), (AİYA).

Bir günde çocuklara çamaşır yıkarlardı.

2.5.2. Zaman

Ağşamă eve gélirlirdí (13/209), (AİYA).

Akşama eve gelirlirdi.

2.5.3. Yaş

Bením yaşım dâ daa yéni yéni on dörde basordí (15/33), (AİYA).

Benim yaşım da yeni yeni on dörde basıyordu.

2.5.4. Miktar

KağTı vérdiler beş lirayá bi hayvan saTmış kimi (15/34), (AİYA).

Kalktı verdiler beş liraya bir hayvan satmış gibi.

3. BULUNMA DURUMU

Bulunma durumu, fiillerdeki oluş ve kılışın yerini belirleyen durumun adıdır. Bulunma durumu +DA eki ile yapılmaktadır. Bu ekin cümle içinde bulunma anlamı dışında zaman, amaç, tarz, süreklilik, sebep gibi birçok fonksiyonu bulunmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 289). Bu ek, günümüzde “-da, -de, -ta, -te” şeklinde kullanılmaktadır. Eski Türkçede de “-da, -de, -ta, -te” şeklindeydi. Ancak konsonant uyumuna bağlı değildi (Ergin, 2007, s. 235). Eski Anadolu Türkçesinde de yalnızca +da ve +de şeklinde kullanılan bulunma durumu (Türk ve Çiçek, 2022, s. 1088) Adıyaman ili ve yöresinde ise hem ötümlü hem de ötümsüz bir şekilde kullanılmıştır (Yavuz, 2013, s. 158).

Eski Türkçe döneminde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesi döneminde de bu ekin başka hâl eklerinin yerine kullanıldığı, bulunma hâl ekinin de diğer hâl eklerinin işlevlerini yerine getirdiği görülmektedir (Öztürk, 2021, s. 65). Bugünkü Türkiye Türkçesinde de bulunma hâli ekinin fonksiyonlarının belirtme, yönelme, ayrılma gibi hâl ekleriyle ifade edildiği görülmektedir (Gülsevin, 2020, s. 58-59). Adıyaman yöresi ağzında da kullanılan bulunma hâl ekinin kullanım ve işlevlerinde de bu duruma benzer örneklerin olduğu görülmektedir.

3.1. Eksiz Bulunma Hâli

Ama televizyón ben onì dâ görmedím (12/230), (AİYA).

Ama televizyonda ben onu da görmedim.

AsPaP yıhardıh kî eer kónşılar işmiz varsă (13/180-181), (AİYA).

Elbise yıkardık ki eğer komşularımızda işimiz varsa.

3.2. Ekli Bulunma Hâli

Babamın yanında kucaçlamazdı (11/18), (AİYA).

Babamın yanında kucaklamazdı.

Ammă diyceksiniz kî içindē nuğdē kaıldı (13/145), (AİYA).

Amma diyeceksiniz ki içinde nükte kaldı.

3.3. Bulunma Hâli Yerine Belirtme Ekinin Kullanılması

Ğaħmıř biş ğazanı suyu ğaynatmışlar (7/12), (AİYA).

Kalkmış pis kazanda suyu kaynatmışlar.

3.4. Bulunma Hâli Yerine Yönelme Hâl Ekinin Kullanılması

Duruşur dibine ğalırdı ki, o nişe öla (9/38), (AİYA).

Durulur dibinde kalırdı ki, o neşe ola.

O yólluřlarımızı çúllarımızayı çayá küpürüdüĝ (20/69-70), (AİYA).

O yolluklarımızı, çullarımızayı çayda köpürüdüĝ.

3.5. Bulunma Hâli Yerine Ayrılma Hâl Ekinin Kullanılması

Küpden teri bitmesse küflenir (7/52), (AİYA).

Küpte teri bitmezse küflenir.

Sanki asgerden şey oldu (5/66), (AİYA).

Sanki askerde şey oldu.

Ğuyú başından güneş yalışın acıħ (12/165), (AİYA).

Kuyu başında güneş yalışın azıcık.

3.6. Bulunma Hâlinin Bazı İşlevleri

Bulunma hâli eki cümlede; içinde bulunma, yer gösterme, amaç, sebep, vasıta gibi birçok işlevde kullanılmıştır (Korkmaz, 2009, s. 289).

3.6.1. Derece

Herkeş girmiş imtaħana babam başTa kazanmış (13/44), (AİYA).

Herkes girmiş sınavaya, babam başta kazanmış.

3.6.2. Sebep

Małatyá'ya mevlüde bazar ğünü giderler (16/141), (AİYA).

Malatya'ya mevlüde pazar ğünü giderler.

3.6.3. Zaman

Gidende adıyámanda bi salıncak var. (10/52), (AİYA).

Gittiğinde Adıyaman'da bir salıncak var.

Yatsın namazında tartışmışlar (16/25), (AİYA).

Yatsı namazında tartışmışlar.

On iki yaşında nişanlandım (13/2), (AİYA).

On iki yaşında nişnalandım.

3.6.4. Yaklaşık

Bu elli sene zarfında da herkeş su çekmedi ğuyıdan (13/160-161), (AİYA).

Bu elli sene zarfında da herkes su çekmedi kuyudan.

4. AYRILMA DURUMU

Ayrılma durumu, cümle içinde fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını, ayrıldığını ifade etmek için kullanılan ad durumudur. Türkiye Türkçesinde dil benzeşmesine ve ünsüz yumuşamasına

bağlı olarak –DAn ekiyle ifade edilmektedir (Korkmaz, 2009, s. 301). Bu ek, Eski Türkçede “-tın, -tin, -dın, -din” şeklinde dar ünlülerle kullanılmaktaydı. Ancak, Batı Türkçesinde yönelme ve bulunma eklerinin etkisinde kalarak “-ten, -tan, -den, -dan” şeklinde geniş ünlülerle de kullanılmıştır (Ergin, 2007, s. 236). Adıyaman yöresinde ise bu ek –dan/-den, -tan/-ten şeklinde kullanılmıştır (Yavuz, 2013, s. 159).

Türk dili tarihinde –DAn ayrılma hâli eki belirtme, yönelme ve bulunma hâli eklerinin işlevleri ile kullanılmıştır. Özellikle ayrılma hâli ekinin bulunma hâli ekinin işlevi ile kullanılmasının temeli ise Eski Türkçeye kadar uzanmaktadır (Özek ve Sağlam, 2014, s. 14). Türk dilinin çeşitli dönem ve ağzlarında bu işlevler devam etmekle beraber Adıyaman yöresi ağzında da –DAn ayrılma hâli ekinin işlevinin diğer hâl ekleriyle sağlandığı görülmektedir.

4.1. Ayrılma Hâli Ekinin Yerine Yönelme Ekinin Kullanılması

Hē ēkmek yapardıĝ arķasına (8/142), (AİYA).

Evet ekmek yapardık arkasından.

Heĉ konuşmadan ĥapıyá çıĥTı (12/201), (AİYA).

Hiĉ konuşmadan kapıdan çıktı.

HePsine beş yüz alordı (21/19), (AİYA).

Hepsinden beş yüz alıyordu.

4.2. Ayrılma Hâli Ekinin Yerine Bulunma Hâli Ekinin Kullanılması

Ablam da elimi dutmuş, cāminin öünde gidöĥ (8/232), (AİYA).

Ablam da elimi tutmuş, caminin önünden gidiyoruz.

Élimde gēlsē çóciĥları da görsē ĝomaz (16/53-54), (AİYA).

Elimden gelse çocukları da görse komaz.

4.3. Ayrılma Hâli Ekinin Yerine Belirtme Ekinin Kullanılması

Babam bení vazĝeĝerdi (15/32), (AİYA).

Babam benden vazgeçerdi.

4.4. Ayrılma Hâlinin Bazı İşlevleri

Bu ek, farklı kullanılış biçim ve özelliklerinden dolayı cümle içinde sebep-sonuç, zaman, karşılaştırma, adın yapıldığı maddeyi göstermesi gibi birçok işlevde kullanılır (Korkmaz, 2009, s. 24-25).

4.4.1. -den dolayı

Ó yüzden mezerliĝi çoĝını selmişler (15/67-68), (AİYA).

O yüzden mezarlıĝın çoĝunu salmışlar.

4.4.2. -dığı için

Rahmetinden herkeş medineye Mekkēye gidip ĝelmor mı? (16/123), (AİYA).

Rahmetinden herkes Medine’ye, Mekke’ye gidip gelmiyor mu?

4.4.3. Zaman

Éskiden bizim mezerimiz şey üstüneydi (15/71), (AİYA).

Eskiden bizim mezarlıĝımız şey üstüneydi.

Évelden hengil vardı (18/60), (AİYA).

Evvelden hengil (mantı) vardı.

4.4.4. -den yapılmış

Hamirdan afedersın sıçan yáptıh (12/170), (AİYA).

Hamurdan affedersin sıçan yaptık.

4.4.5. Karşılaştırma

Anam şu an seksen beş yaşında benden eyi. Ben elli yedi yaşındayım, ben anamdan çürigim (15/85-86), (AİYA).

Anam şu an seksen beş yaşında benden iyi. Ben elli yedi yaşındayım, ben anamdan çürüğüm.

Bunun dâ dayısı oğlı gızımızdan iki üç yaş güccigtir (21/103), (AİYA).

Bunun da dayısı oğlu kızımızdan iki üç yaş küçüktür.

4.4.6. Birliktelik

Oñirdım gēce dē onnardan gēzerdım (16/126), (AİYA).

Okuyordum gece de onlarla gezerdim.

Sonuç

Bir dilde ek veya ekler, farklı nedenlerden dolayı birbirlerinin yerine kullanılabilir. Bu durum özellikle işlev bakımından birbirine yakın olan ekler arasında görülmektedir. Ayrıca konuşma dilindeki vurgu ve tonlamalar, dilin gelişim ve değişimleri, dilin kullanımındaki esneklik gibi birçok özelliğe bağlı olarak eklerin birbirlerinin yerine kullanılmasını sağlamaktadır. Türk dilinin birçok farklı döneminde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi Adıyaman yöresi ağzında da bu durum görülebilmektedir:

1. Köktürkçede +DA eki hem bulunma hem de ayrılma görevinde kullanılmıştır: il+te (ülkede), yir+de (yerde), yış+da (ormandan), töpüsin+te (tepesinden). Uygurcada da bu durumun birçok örneği vardır (Ercilasun, 2018, s. 181-277).

Élimde gēlsē çóciñları da gōrsē gōmaz (16/53-54), (AİYA).

Elimden gelse çocukları da görse komaz.

2. Belirtme hâl ekinin hem yönelme hem de bulunma hâl eki yerine kullanıldığını ifade eden Gülsevin, Yunus Emre (13.yüzyıl) ve Ruşeni'nin (15.yüzyıl) eserlerinden örnekler vermiştir:

Gitdi begler mürveti, binmişler birer atz.

İki geyik bir yeri otlar gezer (Gülsevin, 2020, s. 45-46).

Onu éyi bañuñ, gēndi gēndi duTdu (7/42), (AİYA).

Ona iyi bakın, kendi kendine tuttu.

3. 17. yüzyılın ortalarında istinsah edilen Kerb-nâme'de geçen belirtme hâl ekinin yönelme hâl eki yerine kullanıldığı görülmektedir:

Hemān kılıcın çekdi, qaldurdi kim hışımıla Kerb'i çala (Tuğluk, 2021, s. 522).

Éh, onā almış içeriye (8/153), (AİYA).

Eh onu almış içeriye.

4. Türkiye Türkçesi ağızlarında da buna benzer kullanım ve ifadelerin olduğu tespit edilmiştir:

Çuvalları boynumuzda alırdık.

Orıya göreve başladı.

Valla dörtte beşe çıkarttılar (Haşimi, 2020, s. 463-468).

Ben de aynı babamın yaptığı işden (iş) yapacağım.

Malidan (malınla) malamat olasan (Özek ve Sağlam, 2014, s. 14-15).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi bir dil ve ağızda kullanılan ekler, asli işlevi için kendine özgü bir yapıya sahipken aynı ek başka bir ekin de işlevini yerine getirebilmektedir. Bu durum, Türk

dilinin yazılı ilk örneklerinden günümüze değin birçok hâl ekinin birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Bu durum Adıyaman yöresi ağzında da genel olarak görülmektedir. Hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanımlarında ise Türk dilinin tarih boyunca geniş bir coğrafyada varlığını sürdürdüğünü, yaşamın her alanıyla iç içe olduğunu aynı zamanda katı bir yapısının olmadığını göstermektedir.

Kaynakça

- Akar, A. (2016). Sosyal bilimlerin veri kaynağı olarak ağzlar. *Gazi Akademik Bakış*, 10 (19), 169-182. <https://doi.org/10.19060/gav.321010>
- Aydın, N. (2018). Nitel araştırma yöntemleri: etnoloji. *Uluslararası Beşerî ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 2 (2), 60-71. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihssr/issue/36852/425401>
- Balkan, O. (2021). Dede Korkut kitabında hâl kategorisi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Harran Üniversitesi.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Delice, H. İ. (2017). *Sözcük türleri*. (4. Baskı). Asitan Kitap.
- Ercilasun, A. B. (2018). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. (19. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2007). *Türk dil bilgisi*. (4. Baskı). Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. (4. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2020). Eski Anadolu Türkçesinde ekler. (5. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haşimi, A. (2020). Hatay ağzında hâl eklerinin farklı kullanımları üzerine bir değerlendirme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(46), 449-480. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/57607/788850>
- Kartallıoğlu, Y. ve Yıldırım, H. (2007). Türkiye Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.). *Türk Lehçeleri Grameri*. (1. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. (3. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tanç, M. (2005). Eski Türkçe ve Çağatay Türkçesinde belirtme durumu ekinin işlevlerine dair. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, VI (1).
- Tuğluk, M. Emin (2021). Kerb-Nâme hâl eklerinin kullanımı, *Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yılı Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, O. ve Çiçek, E. (2022). Süheyl ü Nev-Bahar'da dA bulunma hali üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies – Language and Literature*, 17(3), 1081-1095. [10.7827/TurkishStudies.61965](https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.61965)
- Özcan, M. F. (2019). Orhun yazıtlarındaki atasözü ve deyimlerin günümüzdeki karşılıklarına yönelik inceleme. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 98-105. <http://dx.doi.org/10.29000/rumelide.616897>
- Özek, F. ve Sağlam, B. (2014). +Dan çıkma hâli ekinin vasıta ve bulunma hâli işlevi üzerine. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (2), 13-18. <https://doi.org/10.18069/fusbed.61866>
- Öztürk, E. (2021). *Eski Anadolu Türkçesi el kitabı*. (2. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Uysal, İ. N. (2022). Begdili boyunun ağız özelliklerine dair notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 201-216. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/70154/1125377>
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. (1. Baskı). Multilingual Yayınları.
- Yavuz, S. (2013). *Adıyaman ili ve yöresi ağzları*. (1. Baskı). Turkish Studies Yayınları.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Ramazan KELEPÇE

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede “Etik Kurul İzni”ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)’nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.